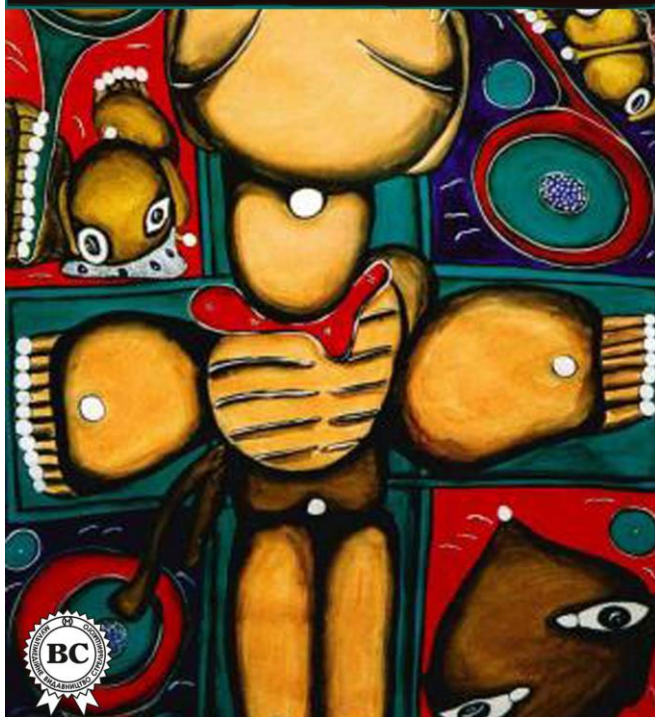

Емма Андієвська

РОМАН
про добру
людину

«Роман про добру людину» Емми Андіївської — це філософсько-психологічний твір, дія якого відбувається в українському таборі для переміщених осіб в Міттенвальді. Лейтмотивом твору є прославлення добра, яке є основою існування світу.

Світову славу письменниці принесли прозові твори «Герострати», «Роман про людське призначення», «Подорож», «Джаланіта», «Тигри», «Казка про яян», поетичні збірки «Народження ідола», «Наука про землю», «Вілли над морем», «Міражі», «Міста-валети», «Шухлядні краєвиди» та ін. Емма Андіївська — українська письменниця та художниця, яка працює у стилі сюрреалізму та герметизму.

Емма Андієвська

Роман про добру людину

Роман

Безмежна доброта — рідке явище. Доброті природа відпустила місця — лише як виняток з її правил. Добру людину нищать, затоптують, коли ж нема сили знищити — глузують, знущаються, і вона завжди гине. Але якби не народжувалася ця безмежно добра людина, яка нагадує нікчемним сотворінням про божественність людського покликання, весь світ не проіснував би й миті. Все буття рознесено б на друзки, і воно ніколи не втілювалося б знову. Бо навіть злі, мерзенні й підлі креатури не проіснували б і одного віддиху, якби всього буття не виправдувало існування безмежно доброї людини, її затоптують, однак через неї, і то виключно через неї, рухається світ.

— Чого ти так прусуєшся?

— Я?

— Ні, Господь Бог.

— Я взагалі ні!

— Ну гаразд, іди сюди, мені нудно. В такий день варта — пекельні муки. Цей дощ!

— Так. Дощ.

— Це все, що ти маєш сказати?

— Хочеш анекдоту?

— Гм. Що несеш?

— Хіба не бачиш? Валізу.

— Валізу? Ну нехай, давай анекдоту!

Тимко позіхнув і скрушно глянув на Дмитрика, який міцно стискаючи ручку картонної валізи, зупинився перед контрольною будкою на вході до табору.

— Якщо не анекдоту, то бодай щось нового. Що діється на світі. Ти ж вештаєшся скрізь. Знову лагодиш якусь справу?

— Ні, пипоть тобі на язик! — відповів Дмитрик, таборовий злодюжка й маніпулятор вартостей, які не дуже міцно трималися своїх власників, — я тепер тільки чесною працею!

— Що у валізі?

— Старий крам. Якщо тобі конче кортить, покажу, навіть у цей дощ покажу. Клятий дощ! Зовсім чесно, гендлярство тепер не виплачується!

І Дмитрик з певністю й виструнченою поставою людини яка говорить щиру правду, поставив валізу на землю, трохи схилив верхню частину тіла до ноші, не спускаючи очей з Тимка, описав овальний рух руками, ніби рвучись відчиняти замки, а одночасно й наче відкидаючи ззаду поли невидимого довгого сурдута, тоді сіпнувся назад, ляснув пальцями, даючи цим зрозуміти Тимкові, що в його голові засвітилася

блискавка, яку він зараз викладе словами, а це далеко важливіше, ніж у дощ вивертати нутрощі з валізи, і заходився оповідати, чітко і зі знанням справи, масну анекдоту, від якої Тимко зайшовся реготом, хоча чув її вже безліч разів не тільки від Дмитрика, а й від Дмитрикових хлопців, що в цю мить крізь свіжо прорізані діри в таборовій дротяній, кожного тижня латаній з наказу місцевих охоронців порядку огорожі завершували чергову операцію: у дешевеньких картонних валізах, таких, як стояла біля ноги Дмитрика, серед білого дня зносили до сховища на горищі третього бараку крадених поросят, яких Дмитрик, як він висловлювався, організував на селі і таким простим способом, завинувши поросяткам рильця, аби не кувікали, стриноживши й позапаковувавши живу ношу в валізи прошлюзовував у табір.

Акція пройшла успішно, ніхто не накрив хлопців на гарячому і вони тепер тільки чекали на Дмитрика, який ніс у валізі останнє порося, щоб пустити далі, вже по таборових каналах і канальчиках живий товар, заки поліція влаштує облаву й розшуки.

Хлопці знали свої обов'язки, чітко виконуючи Дмитрикові розпорядження з вірою в його щасливе око, бо Дмитрикові все завжди краще вдавалося, ніж іншим, може, тому лише, що Дмитрик не відзначався зажерливістю і вмів кидати те, що не

давалося проковтнути за раз, не жалкуючи за втраченим, та хлопці не ламали голови, чому їм краще працювати з Дмитриком, ніж з іншими. Зрештою і Дмитрик сам не любив замислюватися, як і його хлопці, навіть у такі хвилини, коли, як тепер, доводилося легалізувати свій прохід крізь браму законности, яку втілював Тимко, і витратити час на теревені, аби запаморочити знудженого Тимка, щоб він нарешті пропустив Дмитрика без перевірки, а разом з тим, щоб про всяк випадок, якби акція в подальшому перебігу луснула (виключена річ, бо все вкладалося, як по-писаному), мати алібі, мовляв, він, Дмитрик, зайшов до табору, як порядна людина, на виду в усіх і тому не міг проробляти жодних підозрілих маніпуляцій ні з краденими поросятами, ні з чимось іншим, хоч би там що твердили. Бож хіба людина з нечистим сумлінням потрапила б так спокійно стояти, з власної волі поклавши голову в пащу правосуддя й розповідати анекдоти?

— Ще одну! — гукав задоволений Тимко, тримаючи Дмитрика біля будки, аби не залишитися самому.

Клятий Дмитрик, і як же в нього складно лягають слова! — дивувався невибагливий Тимко, забувши і про валізу, і про те, як йому ще до самого вечора нудитися на варті.

— Остання! — попередив Дмитрик, глянувши

на свою валізу, яка мокла на дощі.

Але остання анекдота не була призначена для Тимка.

З того, як обличчя Тимка вмить навстіж роздзяпав і скував смертельний жах, як йому забило віддих і він схопився за груди, не годний видобути не лише вигуку, а й кволого хамаркання, Дмитрик одразу збагнув, що сталося.

Він шарпонувався назад зі щирим побажанням, аби грім побив весь світ, коли таке коїться, та вже виявилось запізно: його валіза на всіх чотирьох рожевих ніжках прожогом мчала в табір, то по прямій, то зигзагами, наче її судомило, просто до кухні, куди саме почали сходитися таборіві мешканці з бляшанками, банячками, а дехто й з відрами, на велику родину, отримувати обід.

Дмитрик кинувся слідом повз остовпілого Тимка, якому на кілька днів відібрало мову, від чого його почали дражнити мовчуном, і він дуже сердився на це прізвисько, бож, звісно, кому приємно, коли кплять із страху, від якого хтось слабший і не такий зрівноважений, як Тимко, і взагалі переставився б на той світ? — а валіза вже врзалася в людську гущу, яка з вереском бризнула на боки, пропускаючи апокаліптичну з'яву, а за нею згодом і захеканого Дмитрика, що наздогнав свою валізу аж біля входу до барака баби Грицихи, яка вийшла подивитися, чому в таборі зчинився такий

рев.

Валіза тицьнулася бабі просто в ноги й зупинилася, і тут щойно Дмитрикові пощастило вхопити її в оберемок.

Баба Грициха, як завжди в білій хусточці й кольоровій ще з дому вічній плахті, про яку різне подейкували, бо ніхто ніколи не бачив баби в іншому вбранні, дивилася на Дмитрика старими добрими очима й усміхалася.

— Знов у халепі, Дмитрику? — мовила вона, і від її слів у Дмитрика ніби влучили одразу дві думки, як це з ним траплялося лише тоді, коли в його мозку народжувався новий, особливо вдалий плян чергової махінації.

— Я вам це дарую на обід, а ви замовте перед Богом за мене слово, — випалив Дмитрик, витрушуючи з продертої валізи крізь розкисле дно на руки баби Грицихи порося з завиненим у сіру ганчірку рильцем, і, схопивши за ручку валізу, яка так оганьбила його, повернув досить швидко, хоч уже й не бігцем, через таборовий майдан, де щойно всі стали свідками його перегонів, до свого барака, — попри цей випадок ані трохи не втративши переконання, що всі лиха, які в житті чигають, навіть отак непередбачене, виходять тямковитій людині лише на користь, навіть коли й доводиться кликати на допомогу добре слово баби Грицихи, а вона ж і так завжди ладна кожного

порятувати.

Після цього дня чи радше — після цієї події, чудернацька слава, яку в закутках і на майданчиках, за банячками з їжею й за чаркою, між бараками, в підвалах, на горищах і на смітниках, де переважно товклася малеча, з чуток, здогадів і найретельніших свідчень очевидців висновували навколо баби Грицихи, ще більше закріпилася. На вечір весь табір тільки про те й говорив, як Дмитрик, цей пройдисвіт, шкурник і зірвиголова, приніс до баби Грицихи чорта, який допомагав йому безкарно проробляти махінації, а баба своєю білою магією, а перед нею не встоював найменший прояв зла, обернула його на невинне порося, що відтоді унадилося ходити за бабою скрізь, мов цуценя.

Правда, дехто з тих, які краще визнавалися в житті, особливо ж на людських вадах, твердили, — бож саме трапилося, що вони те все на власні очі бачили, — як чорти заволоділи Дмитриком і по всьому табору, не побоявшись білого дня, на довгих волохатих ножищах почали ганятись за ним, батожачи бідолаху грубезними зеленими найлоновими хвостами, точнісінько такими, як ті американські канати, які за допомогою Дмитрика потрапили до табору й були вже давно розплетені й наново сплетені на сіточки, паски, хусточки і навіть краватки й блюзки, аби він кинув гендлювати, і лише тому, що Дмитрик своєчасно згадав про бабу

Грициху й устиг крикнути, щоб вона йому допомогла, баба Грициха обернула всіх чортів на звичайнісінькі валізи, які чвіркнули на всі боки й зeszли, і на цей раз Дмитрик урятувався, бо ж баба визначалася великою добротою й за кожного замовляла лагідне слово перед Творцем. Баба Грициха зневажала тільки злих, нікчемних і саме тому нелюдське лютих, які відписали свою боягузливу душу злу, нахваляючись, що тільки по боці зла людина спроможна вижити на цьому світі, страхаючись добра, як вибухівки, хоч і за них молила Бога, щоб уділив їм бодай крихту доброти, просвітивши їх ниці помисли, а головне — аби вони не мали сили затоптувати добрих людей.

Звичайно, оскільки на світі все покликане мати не лише початок, а й кінець, то двоє святихників-сектантів у таборі пробували перечити, мовляв, добро баби Грицихи не від святого Письма, отже й не від Бога, бо вона й до церкви не надто вчащає, і ніхто ніколи не чув, аби вона повчала якогось непутящого небораку життями святих чи бодай якимось акафістом, щоб аж кров у жилах скипіла від жаху перед карою Божою, як то належалося б, невідомо навіть, чи вона взагалі Біблію читала, надто просто вона завжди висловлюється, хібащо якусь приповідку скаже, а від приповідки до поганства, до чар, навіювань, отже й до геєнни вогненної — один крок, та

мудрування сектантів не мали успіху, бо одного з них хлопці, яких він угрущав як жити, побили, а другого, вистеживши, як він кілька разів перекрочив поріг удовички, якій надто до серця припало святе Письмо із уст святенника, почастивали такою сороміцькою піснею, що її хлопці гуртом склали під коломиюку, аж обом праведникам затягло язика, і про бабу Грициху відпала охота взагалі будь-як висловлюватися, хоч баба ніколи не сердилася, аби й що про неї базікали.

Проте воно само собою якось так складалося, що перед добротою баби Грицихи, яка нікого не лаяла й не повчала, усім робилося лячно й соромно за свої вчинки. І що з того, що баба ніколи не сварила навіть тих, хто на це гірко заслуговував, бо надто багато добра містилося в її серці, а його вистачало не тільки на добрих, а й на поганих, коли перед її лагідними очима, які багато бачили на своєму віку, забивало дух, і кожний мимоволі клявся собі, що це справді останній раз його нечистий заплутав у мізеру, і на майбутнє він уже такого ніколи не допустить? А що за кілька днів подібна клятьба забувалася, — бо де народжувалася людина, яка всі клятьби виконувала б? — і знову все йшло, як воно в світі завжди йде, то хіба це щось посутньо міняло? Хіба давалося затьмарити завжди незбагненне й несамовите чудо добра, хоч би й де й хоч би в кому воно втілювалося?

Наскільки бабине Грицишине серце відгукувалося добром і співчуттям, знали ще й з того, як вона кожного вечора влаштовувала чарування для бідолашного самотнього й трохи божевільного від розлуки з рідним краєм і від поневірянь Омелька-флюярника, що від ранку до вечора навпроти Тимкової будки на горі (звідки його жодними погрозами не вдавалося зігнати, аж Тимко плюнув й облишив будь-які спроби) тужно вигравав на флюярі, навіваючи на людей сум.

Кожного вечора баба Грициха брала Омелька за руку й вела за табір до Ізару. І хоч усі знали, ніхто ніколи не наважувався підглядіти, як баба Грициха підходила до води, вправним рухом розтинала посередині мілкаву річку й прищеплювала на Ізар Дніпро, який одразу ж набрякав океанськими хвилями і, вищаючи й потужнішаючи, перелітав через Карвендель, розсуваючи на боки міттенвальдські гори, як сірники, які щезали в його утробному, шаленому, аж повільному вирі. І тоді вмить відкривалася рівнина на весь світ, крізь яку несамовитіший від вселенського потопу летів Дніпро, а на його велетенських і zarazом лагідних хвилях їхав Омелько-флюярник на флюярі, як на човні, освітлений сліпучими зорями, їхав і грав на ній, виливаючи свою незатьмарену душу в пісню, яка не вміщалася ні на землі, ні на небі.

І кому доводилося ненароком почути це диво, той бачив, як Творець прогулювався уздовж Омелькової пісні, і всі предмети міняли свої подоби, і кожному, хто ставав свідком цього видива, ще довго нило серце від радості й болю, і він тижнями не знаходив собі місця, навіть коли це й траплялися такі незворушні таборіві волоцюги, яким море по коліна, як ті сміливці, що колись заповзялися вистежити бабу Грициху, як вона поверталася зі свого соняшника, який ріс під вікном її барака — єдина рослина на весь табір, бо ніхто нічого не садив і не плекав, вичікуючи своєї долі з таборової картотеки, як Страшного Суду, і всі дивувалися, звідки перед вікнами баби Грицихи красується такий дебелий і гарячий соняшник, що аж очі бере, і коли їй пощастило його посадити.

Зрештою, ті, що найбільше дивувалися, розповідали навіть, ніби цей соняшник посадила не баба Грициха (бож ніхто не пам'ятав баби без соняшника, а соняшники не виростають за ніч на два метри), а сам Господь Бог, який того вечора, коли всі тремтіли й ховалися від репатріаційної комісії, яка приїхала хапати й висилати всіх без розбору до Сибіру — на каторгу, на смерть і знуцання, — проходив спорожнілим табором і на згадку про себе залишив цей кусник світла, аби люди не втрачали надії, що колись настануть і кращі часи. Бож соняшник містив у собі рай, і тому

ніхто не спромігся його знищити, хоч скільки в таборі вешталось бешкетників і волоцюг. Ні в кого не піднялася рука стягти соняшника, навіть тоді, коли люди, перелякані й злі, очікували кінця світу, ладні з розпачу чинити всяке зло.

Однак соняшника ніхто не торкнувся. Тобто не так щоб зовсім не торкнувся, хоч воно пізніше забулося, оскільки те нічого не змінило в його недоторканності, як п'яний Грицько Нетеса, коли йому сина забили в таборовій сварці, схопив сокиру і, кленучи Бога й людей, цілу ніч рубав соняшника і тільки себе покалічив, ані трохи не влзнувши рослини, хоч він пізніше відпекувався від свого вчинку, затаївши, що то бабські теревені, бо якби йому лежало на думці строцтити соняшник, то він його на друзки змолов би, навіть якби баба Грициха сто разів обвела соняшник чарівним колом, якого ніхто злий не мав сили перекрочити, а тільки такі праведники, як Хома Федорович, якого баба в його останню годину взяла в соняшник-рай, і тому він помер такою легкою смертю.

Справді, щодо цієї смерті ніхто в таборі не сумнівався, не потребуючи навіть посилатися на дружину Хоми Федоровича, аби це підтвердити, яка вірила, що її чоловік навіки перейшов у рай-соняшник баби Грицихи, бо коли після похорону вона гірко плакала, небіжчик помахав їй із соняшника, просто з-під пружка, рукою,

показавши знаком не журитися, мовляв, там йому справді нічого не бракує, а баба Грициха ще й відвідує, приносячи новини з табору.

Певна річ, навіть якби дружина Хоми Федоровича дещо й переінакшила, звичайно, не зі злої волі, а з горя й самотности, аби мати сяку-таку втіху, що чоловікові бодай на тому світі поталанило, це не далеко відбігло б від правди, оскільки ніхто не вагався, що не буває диму без вогню. Ну, нехай жінка помилилася, ну, нехай хтось інший чогось не втямив і підставив свій глек на капусту, проте якось всі ці казання мусіли відповідати дійсності, бо інакше звідкіля б ширилися наполегливі чутки, і то зовсім не від дружини Хоми Федоровича, що коли не полінуватися й підвестися на зорі, то можна побачити не лише, як Хома Федорович прогулюється в соняшникові білою доріжкою, вкритою зволоженою жорствою, що зникає за обрій, а й як сама баба Грициха виходить із соняшника, яким вона щоночі подорожує на Україну, і через те після кожної такої подорожі вона повертається сумна й заплакана, але ще добріша?

Зрештою, подекуди різне не тільки про саму бабу Грициху, а й про її плахту, яку вона привезла з України і з нею ніколи не розлучалася. А що в таборі люди ниділи часом, не знаючи, де

дітися, бо кожний тільки й чекав, у який кінець світу закине його тепер доля, яку десь на верхах так довго вирішували, аж люди втратили надію, коли нарешті її вирішать, то якимось уже саме собою склалося, як серед говорунів знайшлися й люди бувалі, які за певними ознаками й встановили, що в баби Грицихи плахта не просто собі звичайна фантина, а ворожійна плахта, яка переходила з роду в рід, і тому баба й не розлучалася з нею, бо що плахта виткана з чар-нитки, зраджувало досвідченому оку вже й те, що плахта не зношувалася й не пускала фарби, хоч баба Грициха часто її прала, та ще й таборовим ядучим милом, від якого аж шкіра облазила, а всі кольорові речі доводилося наново відсвіжувати, купуючи в лисого Івана барвників, які він сам виготовляв із цегли, корінців, що росли над Ізаром, і сухого американського молока, перепалюючи те все на порошок у спеціальному казані, — так бодай він про те сам говорив, пускаючи туман в очі, аби не зрадити барвникової таємниці, якою його обдарував дід Охрім. Той самий дід Охрім, таборовий дивак, який, — невідомо як потрапивши до табору в надто похилому віці (дехто казав, ніби його добрі люди притулили, підібравши десь на Україні, коли він ішов світ за очі після того, як спалили його село разом з усіма мешканцями, а він, що віджив своє життя, чудом уцілів, забрівши у вибалок заганяти

загублене теля, а тоді з тими людьми й прибився до табору), — колись за чаркою горілки навіть обмовився, що на плахту баби Грицихи вписані всі долі світу далеко точніше й наочніше, ніж це витлумачують з пірамід чи з пророцтв Мішеля Нострадамуса.

Оскільки ж дід Охрім висловив це тільки раз, не люблячи ніколи нічого повторювати згідно з засадою — кому з першого разу не запало в пам'ять, тому не варто розповідати удруге, бо як неуважна людина щось собі і затьмить, з того тільки шкода, — то незабаром його розповідь і забули. Єдиною, хто з усього табору запам'ятав її, виявилась пані докторова Лилик, якій переказав це в сердечній розмові під ранок чоловік, дивуючись, звідки простий, а коли простий, то ясно ж, що не освічений дід, навіть якщо він і хвалився, ніби він із лейстрових козаків, знає про Мішеля Нострадамуса, про якого він сам, доктор і магістер усіх наук, зовсім недавно, і то цілком випадково, довідався.

Саме це й пригадала пані докторова Лилик, коли одного разу, люта від сварки з пані професоровою Синелько (і яка вона професорова! Ці самозванці! І як тільки та посміла!) ішла табором, чуючи, як під нею земля горить, і побачила на мотузці Грицишину плахту, яку баба, завжди чиста й охайна, щойно випрала й повісила сушитися. А що від сварки в пані докторової Лилик

ще сипалися іскри з очей, то коли вона глянула на вологу плахту, їй привиділося, ніби плахта міниться на сонці такими водограями, аж усі бараки зливаються в одну світлову пляму, яка просто відбирає зір, а цього вже й пані докторовій здалося забагато.

І як цього ніхто не заборонить! Що тут тільки робиться! Видно, крім мене та мого вченого чоловіка, нема в таборі порядних людей, сама нечисть, погань і невігласи, — шарпнулася пані докторова Лилик і так пронизала поглядом плахту, що плахту з мотузки кинуло об землю, аж загуло, і на тому місці, де кинуло плахту, просто серед табору відкрився вхід до пекла.

Правда, пізніше дехто казав, як у ту хвилину аж погода змінилася, однак чи це дійсно сталося, ніхто не спромігся підтвердити, бо саме в той час весь табір сидів на мітингу, на який зібрали таборових мешканців вербувальники з різних країн, і люди радилися, куди ліпше емігрувати, щоб знайти собі нарешті пристановище, а, головне, певність, що їх не видадуть нелюдам на поталу, збуджено зважуючи, на що пристати, і в бараці, де тислися промовці і всі цікаві, стояв такий галас, що ніхто не помітив би, навіть якби в кожного під ногами розверзлася безодня.

Пекло помітили лише малий Юрчик і Оленка, які гралися поблизу, втішаючися, що їхні мами теж

сидять на мітингу, забувши кликати їх додому, а коли ніхто не заважає, найкраще бавитися, бо і в калюжі вільно посидіти, і камінців набрати в рот, а котрийсь і проковтнути, і біля водяної колонки на майдані мити руки й пити пригорщами воду, щоб якомога ширше бризкало на боки, утворюючи калабані, через які так гарно бігати.

Побачивши вхід униз, який гармонією відкрився перед ними, діти дуже втішилися: то справді, так смішно виглядало, як земля репнула, і в отвір ще сирого, як тісто, навіть такого круглого, мов тісто, ґрунту, почали нізвідки з шипінням ляпатися один за одним спочатку круглі, як бублики, а тоді вже й продовгасті, приступці, утворюючи сходи, — і, побравшись за руки, Юрчик і Оленка побігли в саме пекло. А що діти ще по той бік добра і зла, то, потрапивши до пекла, вони його не помітили та й ніщо нове їх тут не вразило. Пекельних чортів вони порахували за пащекуватих і недоречних дорослих, яких повно на світі виключно на те, аби вічно заважати, забороняючи то потримати пальця в роті, то проїхатися на таборовому цуцикові Вовкові, то ще щось справжнє; казани з вогненною смолою — за невеликий різновид таорової кухні, і вирішивши, що пекло — це продовження табору, тільки ще нудніше, бо скільки вони ішли, ніди не подибали жодної дитини, щоб разом бодай у піжмурки

погратися, а самих тільки дорослих, які скрізь повчали один одного, — вийшли нагору, знудившись, бо внизу їм ще й не сподобалося повітря, — воно пахло не тільки часником і цибулею, до яких вони звикли, а й ще чимось, від чого доводилося надто часто чхати.

Однак коли Юрчик і Оленка виходили з пекла, їх зауважив таборовий п'яничка Стецько Ступалка, що, зупинившись висякатися, крізь пальці ще встиг з зачудуванням углядіти, як діти виступали з полум'я, яке розкрилося перед ними, і одразу ж збагнув: це і є вхід до пекла, бо інакше хіба хтось потрапив би лишитися цілим, побувавши за вогненною брамою?

Оскільки ж Стецько встиг трохи пригубити (не так щоб напитися, він собі ніколи не дозволив би хильнути зайвої чарки вдень без товариства, а виключно для годиться, аби міцніше на ногах триматися і щоб слабість не поймала), горілки, яка єдина одразу все ставить на свої справжні місця, сприяє не лише спілкуванню, надихаючи людину на великі й хоробрі діла, а й думанню, то він умить усвідомив: тут йому просто таки сам Бог послав нагоду, що нею і останній роззява не знехтував би, бо коли діти отак звичайнісінько, неушкоджені й ані трохи не налякані, — інакше він зауважив би! — повернулися з пекла, то чого ж не спробувати і йому, Стецькові Ступалці, бодай

одним оком зазирнути, як там по той бік, щоб увечері за пляшкою розповісти про це своїм горілчанам побратимам?

Стецько перечекав, поки діти зникли за баракком, оглянувся, чи його ніхто не сочить, бо про всяк випадок воно якось завжди ліпше обходитися без свідків, спустився в отвір, який ніби аж трохи розступився перед ним, прислухався ще раз, перевіряючи, чи то дзвенить лише в його лівому вусі, чи доноситься знизу, і, переконавшись, що навколо тихо, побіг уперед.

Та щойно він ступив кілька кроків, як побачив перед собою такий безмежний проспект, аж забракло зору охопити його, і в Стецька на мить зупинилося серце, з чого він одразу догадався, що потрапив на центральну площу Києва.

І справді, внизу, розлившись повінню, повільно плив Дніпро, незвично темний і глибокий, однак наче суцільно пошматований ножами, і скільки ока, весь лівий берег вкривала вода в кривавих плямах, що, мов олія, зловісно мінилася гнилою веселкою, поховавши ліси й видолинки під собою, а перед Стецьком, просто від його ніг на весь світ простягався Хрещатик.

Проте не сам Хрещатик, який поширився й видовжився до невпізнання, вразив Стецька і не те, що по обидва боки його вишикувалися щільно один біля одного аж по самий обрій пам'ятники:

Шевченкові, Франкові, Лесі Українці, Грушевському і багатьом іншим, яких Стецько не знав в обличчя, хоч стільки пам'ятників Стецькові ще зроду не доводилося бачити, а ще більше спостерігати, як нові й нові поповнювали лави, виходячи просто з землі.

Його вразила й спантеличила навіть не тисканина біля пам'ятників, хоч йому здалося, ніби подібного не могло б творитися навіть при спорудженні Вавилонської башти, коли Бог, зажурившись, як зло взяло світ у лещата, затьмарив розуми, перемішавши усі мови, бож і там напевно не траплялося-такого неподобства. Вразило Стецька сновигання пикатих молодців, які юрмами бігали навколо пам'ятників, приставляючи до них драбини, а по цих драбинах мурашками дряпалися вгору, і, розстебнувши ширіньки, — дехто ж, без жодного сорому поскидавши штани, — наввипередки, наче їх судомило, обкалювали й оббурювали пам'ятники, порпаючись у тому, як гнойовики, і їх хмарою час від часу вкривав вереск. Дехто ж із молодиків, імовірно ті, що вже надто випорожнилися, злазили по драбинах а відрами нечистот, виливаючи їх на пам'ятники, і знову бігли по нові, збиваючи з ніг інших, які вже спішили на драбини з повними.

Стецько кліпнув очима, намагаючись прогнати з'яву, зважуючи, чи не привиджується це

Йому з учорашнього перепоею, який, здавалося, не належав до надто визначних, бо йому доводилося й не так хильнути, і подібна мара не муляла очей, як його раптом оглушив вигук, не давши уточнити міркування:

— Ось іще один проклятущий самотійник!

— Ви маєте мене на увазі? — здивувався Стецько, коли двоє молодців у кирзових чоботях і сорочках на випуск схопили його від руки й боляче шарпонули вперед.

— А кого ж!

— Я не самотійник! — утішився Стецько. — Я взагалі ні! Я таборовий п'яничка Стецько Ступалка, і мене всі знають!

— Ну це ми зараз розберемося! — зареготалися, аж завивши по шакалячому, красені, що тримали Стецька, наче той утнув несусвітній жарт, який прискіпувальників просто з ніг валить.

— Я не самотійник! — перемавпував Стецька один з його пекельних супровідників.

— А сам учора аж захрип, виводячи «ненька Україна»!

— Таж то ще мій дід співали, то давня пісня з турецької неволі! — здвигнув плечима Стецько, для якого єдиною ненькою була горілка.

— Знаєм ваше кодрло. Всі ви починаєте телятками. Сьогодні поспівав про неволю, а завтра скородити московські ребра захотілося, а там уже й

на пам'ятник винесло, і тоді й збивайся з ніг, гаруй цілу добу з дня на день, аби вас затоптати! Вас же, як грибів після дощу пре! Це всі ваші смердючі самостійники!

І вони показали на довжелезні шерехи пам'ятників обабіч Хрещатика, які зникали за обрієм.

— Опять этот собачий язык! — гримнув крізь куряче гузно, замість рота, патик на довгих ногах, проносячися повз Стецька, і поводитирі Стецькові заметушилися, підставляючи голови під удари, хоч патик уже почвалав далі, здіймаючи за собою вихори смороду.

— Ванька, давай сюди відро! — вигукнув один із красенів, що тримав Стецька, боляче викручуючи йому руки, і від його крику повітря розчахнулося, а звідти молодикові, який кликав Ваньку, естафетою передали повний по вінця цебер з нечистотами.

— Ось на, і марш на драбину! — заспішив молодик, тицьнувши Стецькові смердючий дарунок.

— Алеж я! — мовив Стецько й подивився на своїх мучителів.

— Не хочеш відра, гаразд, ще ліпше, — ліз угору й обкаляй пам'ятник з власної фабрики! Проявляй якнайбільше ретельности, бо як ні, згноїмо й тебе самого.

— Вибачте, панове, таж це...

— На в зуби, за це, і за те, і за панове!

— Вибачте, — сказав Стецько, випльовуючи вибиті зуби (якби хоч подірявлені собаці під хвіст, а то ж, на лихо, саме найздоровіші, які жодного разу не хворіли!), — при всьому бажанні я не годен. Ані трохи не кортить, я зовсім порожній, справді, нічого не витисну. От помацайте живіт — дірка, а не живіт, ну нічогісінько! Кишки, як випрані, міхур ніби зсохся. Якби ж знаття, на що у вас тут попит, я заздалегідь напхався б під зав'язку, а зараз — я радше влив би в себе горілки, а не відлив би.

— Заткни пельку! Не йде, то бери відро й марш! Інакше — ну!

Стецько поторкав щелепу і, вирішивши: шкода решти зубів, у нього їх і так не забагато, а нові навряд чи виростуть, поліз на драбину, тримаючи цебер з нечистотами якомога далі від себе.

І змусять же таке паскудство чинити, мало не заплакав Стецько, з огидою здряпуючися слизькими щаблями на пам'ятник Шевченка, ну хоч би вже мертвих залишили в спокої, і чого їм далися взнаки пам'ятники? Добре, що бодай каменюці подібна наруга не болить.

Тільки не встиг він цього виснувати до кінця, як зауважив, що з каменю просто йому в очі дивиться живий Шевченко.

— Нещастя моє, таж ці пам'ятники живі! — заволав Стецько, проклинаючи мить, коли йому (заради причаркової балаканини — що правду таїти? просто нечистий поплутав, і тепер доводиться гірко розплачуватися!) спало на думку з власної дурної волі помандрувати до пекла.

— Вони живі! І цей живий! — знітився Стецько, чуючи, як тут, видно, суджено йому й сконати.

— Саме тому ти й мусиш полити його нечистотами, — пояснив знизу молодик, — тоді він одразу ж перетвориться на камінь. А то каляй, каляй це самостійницьке падло, а воно все ще живе, погань. Ну, чого заляк, виваливши баньки? Не марудься, обливай чим швидше, ну! Бо маєш перед собою ще багато роботи. Бачиш, скільки ще кандидатів на твоє відро? Мерщій, мерщій, розпочинай! Ти з якого століття, халяво? Забув, що в нас прогрес, чумацька твоя провінціє, і треба хутчіше й ефективніше виконувати накази!

— Я ж...

— Обливай, сказано тобі! Лий цьому просто межі очі, і тоді візьмемося за вашого знаменитого Мазепу. Всі ви мазепи й бандерівці, гади! Он стоїть цяця — навіть без пам'ятника, а таке ж затяте й живуще, аж ніяк його не обернеш на мертвого. Проте нічого, зараз ти це під моїм мудрим керівництвом надолужуватимеш. Я з тебе ще

зроблю золотаря, аж ну! Тільки повертайся хутчіше, мати твою за ногу! Скільки тобі ще нагадувати! Перед тобою ціла алея проклятущих самостійників! Набуяло ж цього паскудства!

І підганяйло-красень боляче вдарив Стецька хворостиною раз, а тоді ще раз, аж у бідолахи коники заплигали в очах.

Стецько знову захопився за цебер з нечистотами й знову зустрівся з поглядом Шевченка, дуже подібним до погляду баби Грицихи.

— Боже, — знітився, всіма помислами благаючи, Стецько, — Ти знаєш мої вади, яких я не применшую, нічого з мене не вийшло ні путнього, ні корисного, ні на що вартісне я не придатний, от таборовий п'яничка та й годі, — не поталанило мені в житті на щось порядне здобутися, не зі злого розмислу, а, ймовірно, через те, що я ні на що справжнє з народження не надаюся, хоч я завжди прагнув світлого й гарного, зрештою, Тобі це найкраще відоме, Ти ж бачиш, як на долоні, мою пияцьку душу, і я не виправдуюся, — однак, Боже, хоч я й не достойний кликати Тебе в халепі, в якій сам завинив, бож припхався сюди з власних дурощів і не опротестовую кари, напевно вона заслужена, і все ж, Боже (вибач, коли я зловживаю Твоїм світлим ім'ям, але Ти моя єдина, очевидно, крім горілки, на те вже нема ліку, — розрада!),

Боже, я не годен каляти живої людини, яка позбавлена змоги боронитися! Якщо вже на те Твоя воля, що мені тут погибати, нехай ці гицлі заб'ють мене, дай мені тоді швидкої смерти (як моїм братам, яких з кулею в потилиці, зразу після приходу німців до Вінниці, повідкопували полонені, бідолашні наші хлопці — повірили на свою голову, що м'ясорубка зла не простягається на весь світ. Тільки як же не повірити, коли всі жили в такому жаху, аж найменше послаблення страхіть здавалося раєм? — що в подертих чоботях по коліна стоячи в трупній ропі братських траншей, ще недавно прикритих дитячими майданчиками й гойдалками, які потрощеною купою лежали поруч, — зі смердючих ям витягали тих, кого колись з любов'ю називали братами, синами, батьками, а з усієї України день і ніч сунули люди розпізнавати своїх ближніх бодай з решток одягу, з тіл, з непоміченої каблучки чи ще якихось випадкових ознак, знаних лише багатостраждальному серцю, — одна добра душа, що шукала серед трупів чоловіка, не витримала, як полонені крізь діряве взуття кожної миті наражаються затруїтися трупною ропою, відкопуючи мерців, і принесла кілька пар гумових чобіт, продавши до нитки все своє вдовине майно, аби вистачило грошей купити ці чоботи з-під поли десь на базарі, як це згодом люди оповідали,

шкодуючи стареньку, і її тут же нові визволителі застрілили просто в усіх на очах, бо не вільно було нічого передавати полоненим, а старенька того не розуміла й приєдналася до зітлілих жертв конопатого, що всіх українців нахвалявся вислати до Сибіру, та місця забракло), — або наділи силою витримати тортури, бо я не годен осквернити цього пам'ятника, цієї живої людини, яка не заподіяла нікому жодного лиха, а стільки вистраждала, і очі якої випромінюють лише безмежне добро й сум.

І щойно подумав це Стецько, власне, навіть не подумав, а воно саме вихорем пронеслося йому в голові, як побачив: він знову вже на землі, тільки без цебра з нечистотами, а молодці якось дивно на нього зиркають, ніби не наважуються підступити ближче, а разом їх наче клонить у сон.

— Аби ж вас люта геєнна навіки пожерла! — з пересердя побажав їм Стецько, і ті вмить прокинулися, ніби Стецькове пересердя влило в них нової крові.

— Пішли з нами! — гукнули вони Стецькові, підскоком підхопивши його, ще заки він встиг отямитися й збагнути, в яку нову халепу його тягнуть, і Стецько опинився перед Мазепою, що у гетьманському жупані, з якого сипалися блискавки (від чого здавалося, ніби він стоїть то в самій білизні — в майці й коротких штанях, немов збираючися забивати м'яча, далеко молодший і

пругкіший, ніж Стецько пам'ятав його з поширених у таборі зображень, то далеко старший у якійсь неокресленій хламиді і разуче схожий на зосереджену постать Будди, картинку якого колись Стецькові показував професор Кава, пояснюючи, як царський син залишив батьків палац, майже так, як покидали свої хати втікачі в таборі, і ще щось, що Стецькові забулося), — без п'єдесталу, просто собі стояв на землі, міцно врісши в неї бронзовими ногами, й дивився на обрій, ніби когось там радісно вітаючи легеньким похитуванням голови, оскільки від пояса бронза переходила в живе тіло, що дихало на повні легені, серед загального смороду поширюючи запах черешні — від чого Стецькових супровідників почало спочатку ледь помітно, а потім дедалі сильніше пересмикувати.

Вони зараз попадають на землю й битимуться в корчах, — вирішив Стецько й раптом відсахнувся, побачивши перед собою роз'юшені мармизи пекельних красенів.

— Затопи йому в пику! — зарепетували вони, тицькаючи в напрямку Мазепи.

— Негайно! Інакше тобі ніколи не вийти з пекла! Ти назавжди наш, коли ти цього зрадника не вдариш у пику! Спусти йому кров, і ти вільний! — і вони заходилися термосити Стецька.

Проте Стецько не ворухнувся, прикипівши поглядом до гетьмана.

— Тобі не кортить врятуватися? Це єдина нагода! — шпигонув Стецька шилом у груди другий угрущальник, а перший стис йому пальці, аж хруснуло.

Оце тепер мені й кінець, зараз вони порішать мене, це, видно, справедлива кара за горілку, вжахнувся Стецько, і від надмірного жаху й болю йому перестало бути страшно.

Не дарма кажуть, ніби за все доводиться розплачуватися, пригадалося йому. Боже праведний, Боже милосердний, Ти знаєш мої гріхи, якось я не подуманий на те, аби містити в собі чесноти, і тепер я пропав навіки, але я ніколи не здолаю бити безборонну людину, навіть коли вона винна, а невинну й поготів, на це треба народитися, я ж навіть хоч і як натинався б, ну просто не годен!

І тієї ж миті Стецько відчув, як його несе до виходу з такою силою, аж його мучителям мало не відірвало рук.

— От, сукин син! — заверещали в один голос чорти-енкаведисти, відскакуючи від Стецька, і від них лишилися самі погони й бляшки медалей, які засичали вишкварками, і все навколо поглинула тьма, бо, та добра думка, що її із самих глибин серця подумав Стецько, відмовившись заради власного спасіння покривдити безборонну людину, вихором вихопила його з пекла, і чорти не мали жодної міці затягти його назад, оскільки зло

робиться безсиле перед найменшим проявом справжнього добра.

Стецько обмацав себе, щиро дивуючись, чи це все ще він, перевібив, чи бракує зубів з потаємною надією, може все ж таки вони вціліли, хоч він їх і виплюнув, а щелепи й кості проймав біль, — суцільні одна біля одної болючі гулі, наче його цілу добу перекручували на млинку, — врешті передихнув, дякуючи Богові, що гірше не скоїлося, бо чи людина посідає на кілька зубів більше чи менше, хіба то вже аж таке важливе, аби нарікати на долю? — і, не гаючися, попростував до бараків з наміром одразу податися до баби Грицихи й попросити її закрити вхід до пекла, щоб інших туди не зтягло, бо в Стецька не лишилося жодного сумніву: зволікати тут не лише не на місці, а й просто небезпечно.

Тепер, коли він сам ледве повернувся звідти, йому пригадалося, як з табору дивним способом зникло кілька порядних людей, ще якби непутящих якихось, як Стецько, щезнення якого ніхто й не помітив би, а то шанованих вчених і справжніх патріотів, — наче їх земля проковтнула, і дехто нишком розповідав (кому хотілося про таке голосно плескати язиком, коли страх сидів у кожного за плечима?), ніби востаннє бачив їх з підозрілими молодцями з тупим виразом обличчя, які невідомо звідки з'явилися й пропали, отож доводилося

чимдуж поспішати, бо хто зна, які страхіття ще чигали на мешканців табору, коли пекло наблизилося до кожного під самісінькі двері?

Від цього припущення Стецькові ноги самі почвалали вперед, навіть не чекаючи, заки нагорі в Стецьковому мозку остаточно в'ясниться, чи конче добрі наміри потребують негайного здійснення завдяки своїй нестійкій структурі, яка схильна одразу ж випаровуватися, чи вистачає, що людина подібне взагалі подумала, навіть коли ці помисли їй вислизнули і їх уже не наздогнати, бо на тому місці дірка в пам'яті, якої не перекрочити, хоч би й цілі царства вгатив у ту прірву, і людина, вражена, зупиняється серед дороги, дивуючись, куди її ще мить тому несло, сповнивши нутро по вінця світлом, аж під ногами зникло і відчуття дороги, і всього світу, бо хто коли спромігся розгледіти перед собою пень, виступивши із світла в темінь? — тож і Стецько, женучи навпростець, аби швидше, до баби Грицихи, не помітив, як втелюючись просто в обійми професора Кави, що, зауваживши, в якому шалі Стецько летить на нього, не чуючи, як він йому гукає, встиг ухопити Стецька, і, рятуючись від неминучого падіння, ще кілька кроків разом із Стецьком прокрутився дзигною вперед, заки вихор навколо них улігся і їм вдалося зиркнути один на одного.

Однак те, що Стецько зиркнув на професора

Каву, змінило не лише напрямок його думок і подальшу його долю, а разом і долю всього табору, або й усього світу, оскільки досі нікому не пощастило визначити, яким робом зовсім, здавалося б, незначні події руйнують чи оновлюють людство, і те, що виглядало нікчемним і малим завбільшки з макове зерня, земля не годна вмістити, а велике, перед яким щойно народи земної кулі тремтіли, спляючи на вівтарі його великості честь, печінку, серце, добро й людяність, лежить червивим ковеликом, і найшошудивіший пес не гавкне за його смердючий упокій.

Коли Стецько збагнув, як він нешанобливо потрапив в обійми професора, який, правда, його вже й випустив (та однак, де ж це бачене — налітати на людей, ніби він, Стецько, уцент п'яний, а то ж суцця неправда!), йому стало так незручно й прикро до сліз, хоч він навіть за чаркою рідко коли рюмсавав, аж із голови вилетіло, куди він взагалі біг.

— Що з вами? — спитав професор Кава, єдиний, хто в таборі називав Стецька на ви, і це остаточно притлумило Стецька.

Ще якби професор Кава спитав «куди ви?» Стецько одразу пригадав би, і, назвавши бабу Грициху, побіг би далі, а то професор співчутливо, аж серце зайшлося, поцікавився «що з вами?», і перед очима Стецька з новою силою й наочністю, просто дух забило, впливли недавні пережиття, від

чого все інше без сліду щезло.

— Зі мною приключалася пригода, якої без горілки не розповісти! — признався Стецько. — Така страшна, така нелюдська! Били мене й знущалися, ледве я ноги виніс!

Професор Кава якось по-новому, проте так само, а, може, навіть ще співчутливіше зупинив погляд на Стецькові, — аж Стецько відчув себе невідомо в чому винним перед ним, — і сказав, що він запрошує Стецька до себе на вечерю, якщо той, звісно, не гребуватиме скромною трапезою, оскільки вона складатиметься лише з хліба, оселедців і горілки, — нею наділили його добрі люди за невеличку не те що послугу, а просто дрібничку, не варту й згадки, сказано — добрі люди, от чомусь вирішили обдарувати його, — ймовірно, кожну людину, яка відчуває себе людиною, нестримно тягне робити іншим добро, — а він не хотів образити їх, не прийнявши дарунку, яким він тепер, своєю чергою, з великою радістю поділиться із Стецьком, якщо той зласкавиться й не відхилить погостювати в нього сьогодні, — це його справді дуже тішитиме, бо самому якось надто сумно на душі (а Стецькові завжди здавалося, ніби професор Кава ніколи не сумує, бо все він завжди сам і осторонь від усіх тримався!), крім того, цієї ночі йому написалося кілька віршів — гімнів про покликання людини й взагалі всього людства, і він

охоче прочитав би їх Стецькові, якби той погодився їх вислухати, зробивши йому цим велику честь.

— Не я вам, а ви мені робите честь! — не знайшов сказати іншого Стецько, пригадавши, як колись, повертаючись гупої ночі з безпросвітної пиятики в Дмитриковому бараці і кілька разів обійшовши табір, бо помешкання наче в воду впало, а до чужих ночувати Стецько не хотів іти, надибав десь на задвірку, де кінчалися бараки, на професора Каву, який, спершися на рiг таборового складу, на самоті, не бачачи й не сприймаючи нічого навколо себе (бо Стецько його покликав, а той справді не чув), напівголосно вичитував у пiтьму щось довге й жалісливе, від чого Стецькові стислося серце, хоч він і не втямив до ладу, що саме вичитував професор Кава. Але тоді Стецька чи від чудернацьких слів, — наче слова, а разом наче й не слова, — чи то від самої постаті професора Кави, якоїсь інакшої, ніж завжди, чи просто від пригадки власних пиятик пойняла невимовна туга й сум. Правда, згодом воно, звичайно, забулося, бо Стецько не любив захаещувати ні голови, ні серця зайвиною, з чим мозок не давав собі ради, однак від тієї зустрічі в нього лишилося дивне враження, про яке він навіть під час найрозперезанішої гульні ніколи не прохоплювався і словом від сорому зрадити вголос те, що випадково відкрилося йому тоді за бараками, ймовірно, ще й тому, що воно

стосувалося не його, Стецька, якого всі знали, п'яничку й слабодуха, а того найсправжнішого, потаємного, самому Стецькові незвичного й незбагненного Стецька, про якого він наважився б говорити хібащо тільки перед Богом.

Зрештою, такого, як тоді, коли він ненароком підслухав професора Каву, йому й справді не траплялося, та й не від горілки воно прийшло, бо ніколи згодом, хоч і як доводилося йому глибоко заглядати в чарку, і натяку на щось подібне він не переживав, оскільки тоді йому не лише здалося, а він просто побачив перед собою, як від проказувань професора Кави, все його життя виопуклилося до найдрібнішої рисочки, мов на долоні, і голос, одягнений в голос професора Кави, м'яко, аж довго згодом щеміло всередині, нагадував, хоч і не звертався безпосередньо до Стецька: ось, Стецьку, перед тобою те, що ти зробив, а дивися, чим тебе наділили від колиски, тільки ти цим другим ніколи не скористався! Тобі відміряли ущерть усього того, що ти захоплено подивляв в інших, лише ти його через горілку не роздивився, і тепер воно навіває на тебе сум і тугу, хоч ти й ладен клястися, ніби винна в цьому не пізня година й не горілка, а голос професора Кави, навіть не сам голос, а те, що він вичитує свої гімни нової релігії, з чого всі в таборі сміються і ти також, хоч ти ні разу їх не чув, оце вперше, досі охоче (правда, без злоби, бо ти не

створений чинити зло, хоч дуроці теж легко до лихого допроваджують) приєднуючись до інших кепкувальників, що, зрештою, не зменшувало твоєї пошани до вчености професора Кави, ніким не перевіреної, однак усіма чомусь непохитно визнаної. А тепер ти чуєш на власні вуха ті дивацькі гімни, чи як там про них ще говорять, а базикають про те і кумедне, і сороміцьке, і тобі не смішно, а сумно, аж здається, ніби твого суму не годен вмістити в собі і світ, стільки його в тобі, бо в словах, які, розтягуючи, виголошує професор Кава, ти бачиш свою долю і все, що міг зробити, та полінувався. І тобі жаль серце крає, бо голос професора Кави — це голос твого власного сумління, який прибрав подобу професора Кави.

Може й тепер це водить мене голос власного сумління, який одягнув подобу професора Кави, подумав Стецько й не досить впевнено спитав:

— А чи ж я вам не перешкоджатиму!

— Пане Стецьку, — врочисто, ніби з далекої трибуни, відповів професор Кава, а одночасно так тепло, що Стецько одразу повірив, — я невимовне тішитимуся, коли ви завітаєте до мене. Ви зробите мені своїми відвідинами велику прислугу, бо я зараз саме в тому стані, коли без співрозмовника людина не годна дихати. Це ж ви й по собі знаєте.

— Та знаю, тільки який же я вам співрозмовник? Я не вчений і не потраплю ні на що

путнє здобутися, — застерігся Стецько, із здивуванням нотуючи в пам'яті, як професор Кава бере його під руку, ніби він не Стецько, а небачена шанована особа, перед якою наважуються висловлюватися тільки пошепки, аж батьки не встигають нагримати на дітей, які вже і так дивляться на незвичну появу заанімілими ротами, забувши на мить доквілля, — і вони вдвох заходять до барака, куди Стецька не раз горілчана доля заводила, проте ніколи в такому почесному супроводі, прямують сходами, яких Стецько досі ніколи не зауважував, бо в нього склалося враження, ніби там самі купи сміття й рештки старих, порубаних на дрова таборових меблів, а не сходи, які то ширшають, то вужчають, ледве вміщаючи Стецька з професором, перетинають величезну залю, поділену простиралами, рушниками й коцями на закапелки, де вже всі спали на двоповерхових раз на місяць вичищуваних від блощиць нарах, і далі через перегородки, комірчини, добираються нарешті на саме горище до закамарку, що його професор Кава назвав своїм помешканням, не перестаючи оповідати щось приємне й заспокійливе, від чого Стецька знесилювала слабість, ніби він потрапив до лазні, його поклали на полицю й поливають літеплою водою, а навколо парують мидниці з зеленим запашним розчином, в який лазникар кидає губки,

щоб потім відтиснути їх Стецькові на обличчя, на груди, на живіт, і Стецько наче оновлюється, бо губки — це водночас і звичайнісінькі губки, і слова професора Кави, що заповнюють усе навколо.

Стецько дійсно не лише ніколи не бачив професора Кави таким балакучим, а й не пам'ятав, аби хто з табору похвалився довгою гутіркою з ним, а тепер професор Кава говорив, не зупиняючися, та ще й мовою, яку Стецькові вперше доводилося чути, ні на що не подібною, такою чудернацькою, аж Стецько ніколи не повірив би, якби не пересвідчився на власні вуха, що клацала й переливалася, немов вона із суцільних трелів, схлипувань і хвилястих блакитного кольору патичків, вкачаних у мед, однак, на диво, Стецько її якимось чином розумів, наче змалечку тільки нею й спілкувався, ба більше, він сам, а це вже переходило всі межі, вільно, зі смаком, мало не хизуючись, вимовляв цією мовою найскладніші речення.

— Це ж просто чудасія! — не втримався Стецько, слухаючи, як дивовижні словосполуки ляцять йому в роті, аж лоскочуть.

— Бачите, це зовсім легко, не треба й жодної вчености! — засміявся професор Кава.

— Це ви щось зі мною зробили! — зачудовано прорік Стецько. — Чи ви, бува, не вклали в мене кусник себе?

— Якби ж то так!

— Ні, справді!

— Справді! — зідхнув професор Кава, показавши Стецькові сідати на якісь чи то клунки, чи м'які барила серед скринь і книжок, що від дверей захаращували закамарок, а сам десь щез, і до Стецька здалеку донісся розлогий плюскіт.

Це він поплив на найдальше озеро в горах, перехитривши мене, і я в пастці, майнуло в Стецьковому мозку, але він якось своєчасно скорегував себе, що це неможливе, бо озеро надто далеко, аж за перевалом, і на підтвердження, наскільки це дійсно неможливе, професор Кава вийшов з-за скрині, поставив на дошку перед Стецьком пляшку горілки, витяг із відра, накритого черепицею, хлібину, сир і два оселедці, які він на газеті розкраяв на рівні кусники кишеньковим ножем, і налив Стецькові й собі по питуну горілки.

— Нехай здійсняться ваші найкращі помисли! — мовив професор Кава, цокаючись із Стецьком. — Нехай усім людям стане добре! Нехай на світі запанує добро!

— Нехай! — погодився Стецько, випиваючи, і йому подумалося, що професор Кава якось дивно говорить. Ніби й те саме, що всі, бо й Стецько міг би подібне виголосити — воно при чарці слова самі укладаються, та й потім — чого тільки при чарці не злітає з язика! — однак все ж якось дивно і не

схоже на інше.

Проте цих міркувань Стецько не встиг належно розвинути, бо двері закамарка задзижчали від гострого, хоч і манірного стукоту з підскоками на кінці, і, не чекаючи дозволу, Ріточка Бурундяй, солоденько усміхаючись тією самою незмінною усмішкою, яка ще якихось тридцять років тому з першого разу до нестями причаровувала нестійкі чоловічі серця, увійшла чи радше — втанцювала до середини майже як шістнадцятирічна юнка, якою Ріточка назавжди залишилася у власній уяві, не звертаючи жодної уваги (вона надто шанувала себе!) на злісних від заздрости пащекух, що при кожній нагоді опоганювали то її ноги, — стрункіших і зграбніших ніхто не мав у таборі, та й не тільки в таборі, вигадуючи, ніби вони в маслаках і в гулях від надто модних черевиків за молодости (наче Ріточка за ці роки хоч на одну зморшку постаріла!), то її тендітні для найпалкішого милування створені плечі (а лице, а талія, а хода!), які вона залюбки показувала світові Божому, пам'ятаючи євангельську притчу — не закопувати в землю скарби, бож хіба вільно і чи не гріх ховати від людей подібну красу? — на заздрість репанам бабищам, які не лише нехтували очевидністю, безглуздо й затято твердячи, ніби в Ріточки плечі в ластовинні, та ще й деформовані від старости, коли вона виглядала молодшою і, очевидна річ,

незрівнянно вродливішою за двадцятирічну, — як на Ріточку, то вже й перестаркувату, бо Ріточка в її роки хіба ж таку показувала клясу! — таборову красуню Ліну Роздерихалюву, що властиво, супроти неї, Ріточки, скидалася просто на грубезну дурепу й колгоспницю, аж незбагненне, чого коло неї так упали! — ай ширили плітки, мовляв, Ріточка на свята, як видають додатковий приділ, годує свого чоловіка, якого вона нещодавно одружилася на собі (ну і що ж тут такого, коли людина вродилася несміливою й не годна освідчитися в найделікатніших почуттях? Треба комусь же й ініціативу виявляти?), лише м'ясом, що відмолоджувальними обкладами кілька годин пролежало на її обличчі, ніжність і свіжість якого не хотіли бачити тільки Ріточчині вороги, — якби вона народилася чоловіком і подибала б таку Ріточку, вона з першого погляду закохалася б в неї!

Хвицьнувши крилатою спідницею за звичкою бурхливої молодости, аж блиснули короткі второчковані червоним штанцята на її, як Ріточка твердила, ще зовсім не старому тілі, показуючи заради більшої наочности ніжку аж до пояса, бож хіба тут крилося щось погане й несхвальне? Ріточка завжди вміла пристойно й гідно поводитися, та ще й інших повчити, — вона проспівала, вкладаючи весь свій чар у переливи голосу, ладний з одного маху взяти найнепреступнішу фортецю:

— Пане професоре, я не знала, що в вас гості!
У мене до вас дуже важлива справа!

Очевидно, якби професор Кава не ловив гав, літаючи десь у хмарах, він вирізнив би крізь ці звичайні слова з самих туркотливих інтонацій Ріточчиного голосу такі райські кущі, перед якими зблід би спів сирен, як бліднуть перші кроки дитини перед досвідченим бігуном на далекі віддалі.

Але, видно, присутність Стецька засмітила професорові слух, до нього не долинули переливи Ріточчиного звернення, і тому він, дивно змінившись на очах Стецька, обізвався, надто чітко викарбовуючи склади:

— Вельмишановна пані, Ріто Сильвестрівно (правда, це могло вже Стецькові й справді причутися, бо він не подибував у таборі людини, яка звала б Ріточку по батькові), я зараз зайятий. Колись іншим разом я зайду до вас.

— Ви мені стільки разів обіцяли й ніколи не зайшли! Аж мені довелося вчинити на вас напад. Ви мусите мені порадити, бо мені треба...

— Дорога пані, у мене гість, нехай колись іншим разом, — зупинив її професор Кава, дивлячись не на Ріточку, а на Стецька.

Не виключене, якби Ріточка не панувала над собою (не дарма ж вона походила з панського роду!), вона просто спопелила б поглядом гостя,

цього шалапуту Стецька, який завжди всім ставав на заваді і тепер самою своєю присутністю псував їй розмову з професором Кавою, хоч Ріточка й на думці не мала мститися нікчемному п'яничці за давню образу (хтось інший на її місці довіку подібної наруги не забув би!), коли вона, виключно з шляхетности й співчуття, ще заки з Ріточки Польової вилущилася Ріточка Бурундяй (того часу Ріточка не любила згадувати, бо щойно коли вона побралася з не надто привабливим, — пощо чоловікові краса? — натомість чесним і порядним у таборівій опінії вчителем математики Бурундяєм, якого лише вряди-годи, та й то виключно в товариській незлобній розмові, обзивали паталахою, не здатним приструнчити власну жінку, — до неї почали ставитися не так вороже й поволі забували побрехеньки, які хтось — о так, Ріточці довелося скуштувати горя, хоч вона ніколи не здавалася, — люто волюючи її погібелі. Ріточка давно переконалася, що, крім неї, перевелися добрі люди на світі, завжди тільки й чекай, як комусь забagnetься їй нашкодити, — розпустив про неї, ніби вона кількох своїх близьких знайомих упекла на Сибір і двох із них розстріляли — наче без Ріточки їх не розстріляли б! Кого тоді лише не розстрілювали! Вона сама ледве вбереглася! — викривши суворою, але справедливою рукою навіть серед своїх друзів — що вдієш, коли доводилося

щодня відвойовувати собі місце під сонцем? — ворогів народу, які пізніше, одразу ж після першого слідства, виявилися ще й петлюрівцями, цими найлютішими ворогами єдиного й неділимого Радянського Союзу, що носилися, — як встановили на допиті, — з наміром створити нікому не потрібну самостійну Україну з якимись там рівними правами для українців, чого Ріточка навіть не підозривала, оскільки тоді всі її міські впливові знайомі говорили виключно російською мовою, а вона сама тільки на базарі дозволяла собі спускатися до української; — хто ж знав, що світ непередбачене зміниться, і в якомусь Богом забутому міттенвальдському таборі панську російську мову зневажатимуть як щось, чим надто напекли, а мужицька українська мова, яку вигадали німці, виявиться в пошані?), — пожалівши (а зовсім не тому, ніби в неї забракло женихів!) цю мізерну креатуру, запропонувала, дуже тактовно, без жодних недвозначностей, розділити разом ложе, на що цей невіглас обізвав її старою бабою, якій би час і про інше замислитися, — її, що зласкавилася ошчасливити цього телепня! Цього телепня, який тоді ж за чаркою охристив її жартома «скаженою матицею», і з його легкої руки це прізвисько перебрав весь табір, і тільки її чоловік того не знав і сама Ріточка, хоч і сподівалася від Стецька всякої пакости й срамоти, звісно ж, п'яниця! — і тепер без

жодних викидів сумління сидів, кліпаючи на неї посоловілими баньками.

— Пане професоре, ви мусите мене вислухати, це таке важливе, таке важливе! — спробувала ще раз Ріточка Бурундяй, кидаючи на професора погляд, який розтопив би й чавунний стовп, а вже людське серце й поготів, навіть якби власником такого серця виявився неподатливий на Ріточчин чар професор Кава, що, на його щастя, саме тієї хвилини, коли у нього, як приречення, летіла кулеметна черга з Ріточчиних очей, нахилився за бляшану скриню, якщо то не була піч, заставлена каструлями, яка й ввібрала в себе Ріточчин заряд, аж бляха вкрилася пухирями.

Проте і ті незначні умиротворені друзки, які від скрині жажнули на боки, містили ще стільки енергії, що лише перелітаючи поблизу шиї професора Кави, таки улузнули його, бо він підвівся, обома руками обхопивши шию, ніби її пекло вогнем, і, явно зм'якнувши, очманіло відкашлявся:

— То прошу, говоріть.

— Ні, — повеселішала Ріточка, знову намацуючи ґрунт під ногами, — це дасться сказати вам лише насамоті!

— Дорога пані, у мене гість!

— Таж це лише Стецько-п'яниця! — не витримала солодкого тону Ріточка.

— Дорога пані, не ображайте мого гостя, бо камінь, що його людина кидає в іншу, має властивість міняти напрям, — так дивне вимовив професор Кава, аж одночасно Ріточці й Стецькові ніби розчахнуло розум: Ріточка нарешті усвідомила, що з її відвідин сьогодні нічого не вийде, і тому, ані трохи не збентежена, грайливе кинувши: «Ну то завтра!» — витанцювала за двері, а Стецько побачив себе малим у саду під грушею в тітки Докії, яка, аж прозора від пізнього осіннього плямистого тепла, частувала його вперше квашеними яблуками, примовляючи: «їж, дурнику, їж, то смачне», — а йому воно зовсім не здавалося смачним, і він радо виплюнув би, якби тітка не стояла над ним, і що він тоді, мало не задушившись, — ну просто ж поперек горлянки зупинялося, проковтнув той шматок квашеного яблука на догоду тітці, яка завжди обділювала його гостинцями й ласкавим словом, те якимось чином довело його згодом до горілки, до цього табору й навіть до закамарка професора Кави, що долив у спорожнілі питуни і взяв двері на гак.

— Вона навіть до мене чіплялася, — скоментував Ріточчин відхід Стецько, — і тепер, видно, облюбувала вас, а від неї важко відпекатися, вона цупка, мов смола.

— Пане Стецьку, — озвався професор Кава після тривалої мовчанки, підливаючи й беручи

пальцями нарізаний оселедець, а (тоді обтираючи їх об шматок газети, яку він поклав до кишені, від чого Стецькові привиділося, ніби звідти стирчать два мариновані хвости з кружальцями цибулі, хоч він навмисне силкувався не дивитися туди, аби не відчувати незручності, пощо професор Кава носить оселедці просто в кишені, — що, на вашу думку, спонукує людину не лише упадати навколо зла, а й любити його?

— Ви маєте на увазі її? — зареготався Стецько, оминаючи перед професором називати Ріточку «скаженою матицею», від пригадки (так принаймні за чаркою розказував Борисів Тарас, наслідуючи Ріточчину ходу й говорення, аж усі лягали), як колись Ріточка зустріла бабу Грициху, — а що Ріточка саме кипіла від заздрощів і обурення, бо пані Лопастюк, у якої не статура, а мішок з картоплею! — дістала (і яким лише правом!), саме ту американську в усіх кольорах веселки спідницю, яка тільки Ріточці пасувала б (звідки взагалі ці гапки знали, як подібне чудо носити!), а її, Ріточку, обділили безбарвною шматою, мов для якоїсь бабці! — обставина, що й колоду довела б до шалу, а таку ніжну й чутливу на несправедливість особу, як Ріточка, й поготів, то коли Ріточка побачила бабу Грициху, яка їй давно вже сиділа в печінках, — оскільки Ріточка орієнтувалася, хоч і не вродилася забобонною,

однак у Ріточчиних колах вірили в блюдечко, Ріточчина бабця ще відвідувала спиритичні сеанси, як належало до доброго тону, і тому Ріточка знала: баба Грициха — злісна чаклунка (якби на те Ріточчина воля, вона давно її без жодного вагання десь упекла б, лише смуга за нею простяглася б!), а тут ще й недолуга баби Грицишина плахта своїми дикунськими барвами нагадала Ріточці, як жалюгідна баюра нагадує південне сліпуче море, райські барви американської спідниці, що дісталася пані Лопастюк, — Ріточку вхопили корчі, і вона цілий день пролежала в пропасниці.

— То, видно, зло так зсудомило перед добром, бож баба Грициха невимовне добра. І мені з вами невимовне добре, — несподівано для самого себе уголос вимовив Стецько, перехиляючи чергового питуна, й зауважив нагло, як йому на душі такий спокій залягає, така радість і доброта, ніби він уже й справді в раю, де нема місця ні на прикрощі, ні на сумування. Хто б подумав, що з професором Кавою настільки все просто! От і вчений нібито, а як же гарно з ним! І випити вміє, не зневажаючи Стецька за цю слабкість (що це слабкість, та ще й досить величенька — очевидна річ, — Стецько ніколи не робив із неї цноти, однак мусить же чоловік мати якусь слабкість!), і взагалі, яка ж він задушевна людина! Запросив Стецька й гуторить з ним, як з рівним, ніби вони удвох найближчі друзі, та що там

друзі, рідні брати ледве чи так розуміються, як вони тепер! — аж незбагненне, чому в таборі теревені гонять, наче професор Кава дивак.

— Це даремно про вас ширять подібні вигадки, — переконливо ствердив Стецько, — ви зовсім не дивак! У вас усе, як годиться, і я ще ніколи ні з ким не почував себе так добре, як з вами, хоч ми вперше разом.

— Це виключно від вас залежить.

— Чому ж від мене, коли ви обертаєте все якось так, що воно само з себе подобається, ще заки я встигаю зважити, чим саме воно заповнює мене?

Професор Кава засміявся, ніби перестрибуючи босим через калюжі, а тоді ще раз уважно, аж прикро, бо Стецько не звик до надмірної уваги супроти своєї непримітної особи, — куди світ зайшов би, якби обділювали зайвою увагою таких незначущих людей, як він? — правда, Стецько одразу ж вирішив, що це напевно не що інше, як просто звичка професора Кави дивитися цим способом на весь світ, а оскільки Стецько теж заповнював якусь чарупку цього світу, то й на нього, — глянув на Стецька й спитав:

— А чи вам сподобається й отаке?

І, витерши об піджак з-під оселедця руку, приклав її до горла, провів кілька разів уздовж шиї, ніби впрасовуючи туди срібну хвилясту руру з півнячим гребнем посередині, яка щойно згусла з

повітря, залишивши в ньому дірку, і влилася в пучки професорові, бо Стецькові ще пощастило угледіти ріжечок блискучої кінцівки, заки вона щезла в борлаку професора Кави, і заспівав з такими дивними ляскотливими переливами, що Стецько отетерів, а тоді охнув, власне, навіть не він охнув, а в ньому все охнуло, бо нутрощі йому від цього співу розширилися й заокруглилися, аж Стецько почав бачити навколо все круглим і Стецькові груди надуло від болю, а тоді ніби і його самого, згрібши в жменю разом зі шкірою зовнішню подобу, рвонуло всередину й, сплющивши, притисло до власного хребта, не лишивши й щілини на віддих.

Проте і сплющення, і гострий біль виявилися, на диво, приємними, і Стецько лише кліпав повіками, не відриваючи зору від професора Кави й не ворущачись, і від цієї цілковитої нерухомости Стецькові наче розвиднилося в мозку, і він збагнув: професор Кава не співає, а читає йому щось, і від цього Стецько й бачить усе круглим.

Це напевно гімни нової релігії, з яких сміються в таборі, бож незвичне — завжди смішне, — лише чому вони круглі? — спало Стецькові на думку, однак він не встиг здивуватися, бо несподівано усвідомив, що хоч він і не розуміє слів (тобто слова ніби й трохи знайомі, а як вслухатися, то поодинокі майже такі, якими всі

послуговуються, але сенс їх цілком інакший і незвичний, зовсім не на Стецькову голову скраєний), — від того, що читає професор Кава, йому дедалі лагіднішає на душі й заходить така прозорість, така теплота, аж він ладен довіку сидіти й слухати.

Чи це тому, що він уміє так проказувати, чи це просто зі мною сьогодні щось незвичне коїться, — засумнівався Стецько, вихиляючи чергового питуна, що його професор Кава наповнив вже з іншої пляшки, бо попередня, спорожнена, валялася збоку.

— Пане професоре, — мовив Стецько, не годний стримати хвилі, яка заливала його, — я не збагну, як ви це викликаєте, однак, слухаючи вас, я ладен умерти. Мені здається, власне, навіть не здається, а я знаю, то мені здавалося, як я щойно почав говорити, а тепер я вже зовсім певний, — цієї миті я здолаю довершити найбільший подвиг, найбільше геройство, найбільше випробування, зараз я справді все можу, таке світло б'є мені з середини, така радість, хоч я лише непутящий таборовий п'яничка, і ніколи ніхто не мав з мене жодної користи. Проте ви робите мене великим, яким я себе ніколи не зважився б помислити. Я вам віддаю себе повністю в руки, веліть, наказуйте, я все виконаю для вас, це так легко! Я ще в житті не почував себе, як оце з вами! Як ви мене

переінакшили! Мені аж самому дивно, що я не лише говорю, а й відчуваю саме так, як говорю, наче не мій язик рухається, а сама душа без слів двиготить перед вами, а слова то вже тільки, як дим від полум'я. У нас колись розповідали, ніби подібне чинили характерники, надихаючи простих, навіть кволих і полохливих людей на найвідважніші, найшляхетніші вчинки, слава про які й досі гримить у піснях, та я ніколи не припускав, аби ви, пане професоре, вибрали для такого невміщального чуда мою недостойну особу.

— Чи ж спроможна людина переінакшити іншу?

— Видно спроможна, бо саме це ви й зробили!

— Усе, що людина відкриває в собі, в ній самій і містилося.

— Алеж у мене й натяку на щось подібне не було! Їйбогу, я ж себе знаю!

— Хіба людина до кінця себе знає?

— Про мене — це залежить виключно від настрою. Трапляється настрої, коли людина себе дощенту знає, ну просто, як на звіті перед Всевишнім, а тоді надходить хмарина на душу, й те знання замулюється, та коли про нього не думати, воно згодом само собою знову вияснюється. Справді!

І Стецько аж розвів руки, аби показати, наскільки це справді — справді, наче професор

Кава крізь грудну клітку міг пересвідчитися, що саме така ясність і виповнювала тепер Стецька, розв'язавши йому — може навіть трошки забагато, але хто ж утримався б на його місці в благопристойних рамках, коли людині не сила стриматися? — язик.

Звичайно, не виключене, що професор Кава й дійсно не лише відзначався хистом заглядати співбесідникові до найпотаємніших закутин грудної клітки, а й, за допомогою знань — сказано вчений! — як у давнину альхіміки й чорнокнижники, — хоч він сам напевно належав до білокнижників (по якому хто боці — не заховати, воно одразу ж виходить на поверхню!), вмів бачити далеко наперед те, що непримітним людям, на зразок Стецька, ввижалося майже неприступним, однак він не скористався своєю провидючістю, даючи Стецькові виговоритися, бо як людина говорить, то вона, ймовірно, просто не годна мовчати, і Стецько виговорювався за все життя, як зроду з ним не приключалося, бо хто зна, чи колись ще доведеться сидіти в товаристві професора Кави та ще й у настрої, коли людина з усім світом еднається радістю, перетворена й очищена, як на Великдень?

— Пане професоре, зрадьте, яким робом ви на інших впливаєте? — час від часу повторював Стецько й, очікуючи відповіді, вів далі свою